

Geliş Tarihi : 22.06.2020
Kabul Tarihi: 23.06.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/Özel Sayı (2020), ss. 7-29.

TÜRK DEMOKRASİSİNDEKİ KESİNTİLER ve 15 TEMMUZ KALKIŞMASININ HEDEFİNDEKİ TÜRKİYE

Nükhet HOTAR*

Öz

Dünyanın en büyük 10 ekonomisinden birisi olma hedefi ile yol alan Türkiye, son yıllarda iktisadi alanda yakaladığı başarısını sosyal hayatında elde ettiği kazanımları ile bütünleştirmiş; refahın paylaşılması ve ekonomik istikrarın sürdürülmesi adına önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bölgesel aktör olmak yerine küresel güç olmak anlayışının ön plana çıktığı bu dönemde, yerli ve milli üretim hamlesi başlatılmış, insan odaklı politikalar oluşturulmuş ve Türkiye'nin 2023 Vizyonu şekillendirilmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) 3 Kasım 2002'deki seçimlerde meclis çoğunluğunu kazanarak tek başına iktidara gelmesi ile başlayan bu yeni dönemde, milli iradenin korunması ve temsil edilmesi; demokrasinin geliştirilmesi; temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması; adalet ve eşitlik gibi kavramların yaygınlaştırılması benimsenmiştir. Bu ilkeleri gerçekleştirmek amacıyla hareket eden AK Parti Hükümeti, iktidarı boyunca icraatlarını hazmedemeyen yapılar ve terör örgütleri ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin bu noktadaki kazanımlarını tehdit olarak gören Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ise Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki yapılanmış terör unsurları ile birlikte 15 Temmuz kalkışmasını gerçekleştirmiştir. Milli iradeyi ve onun temsilcilerini ortadan kaldırmayı hedefleyen bu girişim, vatandaşların ülkesine ve devletine sahip çıkması ile başarısız olmuş; buna karşın gençlerin ve çocukların henüz bilmediği darbe kavramını tekrar onların hafızasını sokmuş ve gündeme getirmiştir.

Bu çalışmada, 15 Temmuz Kalkışması süreci, Türkiye'nin demokrasi tarihindeki kesintileri, milli irade, meşruiyet ve gayri nizami harp kavramları toplumsal gerçeklik bağlamında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz Kalkışması, Demokrasi, Darbe, Milli İrade.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü,
(nukhethotar@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-2195-0852).

INTERRUPTIONS IN DEMOCRACY OF TURKEY: A COUNTRY TARGETED BY THE 15TH OF JULY COUP ATTEMPT

Abstract

On her way to reaching the goal of becoming one the countries among the first ten largest economies of the world, Turkey in recent years, have successfully integrated the economic achievements with social gains in people's lives and made important initiatives to share prosperity and maintain economic stability. In this period, by giving priority to the perspective to have say in the international arena, instead of being just one of regional powers, Turkey have started new steps to increase local and national productions, implemented human-oriented policies and created the Vision 2023 of the Republic of Turkey.

In this new period when the Justice and Development Party (AK Party) come to power after winning a clear majority in the first election held on November 3, 2002, principle policies adopted were unconditional protection and representation of national will; development of democratic standards and related institutions; guaranteeing fundamental rights and freedoms; spreading the principles of concepts of justice, equality and freedom. All along the AK Party governments have always been fighting against and struggling with such structures and terrorist organizations that did not accepts and could not digest these principles.

Having seen these achievements of Turkey in these fields as a treat to its own agenda, Fethullah Terror Organization (FETO), started a coup attempt on 15th of July 2016 not in command and control chain of Turkish Armed Force but by elements of this terror organization infiltrated into the army officers; however, this attempt was failed because of the actions of citizens claiming their country and state. This attempt aiming to eliminate the national will and its representatives also brought back into peoples' social life memories and the concept of coup that was unknown to children and youth for so long.

This study discusses the 15th of July coup attempt by the FETO in its aftermaths, interruptions in the history of Turkish democracy, and concepts of national will, military tutelage, legitimacy and irregular warfare will also be discussed in their social realities.

Keywords: 15th of July Coup Attempt, Democracy, Military Tutelage, National Will, Irregular War.

Demokratik Toplum Düzeni ve İktidarın Meşruiyeti

Demokratik toplum düzeni içinde sosyal hayatı şekillendiren insan hak ve özgürlükleri, devleti meydana getiren kurumsal yapıların ana öznesini teşkil etmekte; yönetim erkinin icraatlarına, politikalarına ve uygulamalarına referans noktası oluşturmaktadır. Eşitlik, adalet ve özgürlük kavramlarını kapsayan bu yapıda toplum iradesinin temsili, aynı zamanda seçme ve seçilme hakkının kullanılmasına ilişkindir. Hukuk devleti içinde yasalarla tanımlanan bu gerçeklik, bireylerin ortak yaşama gayreti ile geleceğe ilişkin düşüncelerini

güvence altına alırken; bu alana dışarıdan bir gücün müdahale etmesini de engellemektedir. Bu nedenle demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan seçimler, hem devlet ile vatandaş arasında bir sözleşme niteliği taşımakta hem siyasi partilere temsil etme yetkisi vermekte hem de sistemin mevcut gücünü iktidara belirli şart ve koşullarda emanet etmektedir. Burada asıl olan toplumu oluşturan bireylerin ve toplumsal değerlerin korunması ile varlığını sürdürebilmesidir. Klasik demokraside kendine karşılık bulan ilkeler ise serbest seçimler, temsil ilkesi, genel ve eşit oy, çoğunluğun yönetimi, azınlığın korunması, yasalar önünde eşitlik ilkesidir¹.

Çağdaş siyasi rejimlerde güçler ayrılığı ilkesi ile tanımlanan yasama, yürütme ve yargı organlarının bulunmadığı; meşruiyet zemininin oluşmadığı bir ortamda, toplum adına söz sahibi olacağını iddia etmek ya da onun adına karar vermek, yasal olarak da sosyal gerçeklik anlamında da mümkün değildir. Bunun sebebi demokratik toplum düzeni içinde tanımlanan eşitlik, adalet, azınlık hakları, fırsat eşitliği ya da liyakat gibi kavramların benimsenmesinin çoğunluğun bir yöne kaymasını engellediği gibi otoriter rejimlerin de önünü kesmesidir. Bu durum, medeniyet kavramı olarak idealize edilen olgunun aslında demokrasi bilinci ile eşleştiğini göstermektedir.

Kamu yönetimine ilişkin ana mesele, ortak amaçlar etrafında iş birliği yapabilmektir. Buradaki başat nokta, yönetimi elinde bulunduran iktidarın karar verme sürecindeki sorumluluğudur. Seçmen iradesinden alınan bu gücü kullanmak, modern yönetim anlayışında belirli şartlara ve kurallara bağlıdır. Öncelikle iktidarın hukuki meşruluğunu ilgilendiren bu durum, serbest seçimlerin yapıldığı bir ortamda adil ve eşit rekabet ortamının varlığını zorunlu kılar. Bunun güvencesi de devlet tarafından oluşturulan kurumsal yapılar tarafından verilir. Bu garantörlük sayesinde yönetimde ilkesel olarak çoğunluğun tahakkümünden değil azınlığın tüm haklarının koruma altında olmasından bahsedilir. Diğer bir ifadeyle iktidarın meşruiyeti için keyfilik ve esneklik söz konusu değildir. Dolayısıyla mevcut durumda modern devlet anlayışı ile seçilmiş iktidar arasında ilkesel olarak bir çelişki olamaz.

Her ne kadar kurucu irade ile sonrasında ortaya çıkan yönetim erkinin tarihsel süreç içindeki fonksiyonları farklı olsa da toplumsal aidiyet duygusu ve değerleri ile kültür mirasının varlığı devlet-iktidar arasındaki dengelerin kurulmasını gerektirir. Bunun gerçekleşmediği şartlarda toplumsal olarak neyin hangi amaçla yönetileceği sorunsalı ortaya çıkar ki; bu durum, yetki karmaşasını beraberinde getirir. Bu nedenle çağdaş devlet anlayışında hem kurucu iradeye hem de iktidarın seçime dayalı başlangıç noktasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun zarar görmesi, demokratik olmayan yolların oluşturulması, asla kabul edilemez. Bu nedenle 15 Temmuz kalkışmasının ideolojik temeli, demokrasi ile oluşturulan bu bağı koparmaya yöneliktir.

¹ Aykut Polatoğlu, *Kamu Yönetimi Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 79.

Demokratik toplum düzeninde ister merkezi ister taşra yönetimi olsun; kamu yönetimine ilişkin önemli bir husus da toplum hayatına yön veren siyasi partilerin varlığıdır. Hukuk devleti içinde tanımlanan ve yasal olarak oluşturulan her örgütün veya teşkilatın bir mücadele alanı bulunmaktadır. Buradaki gaye, belirli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik eylemleri demokratik yollarla ortaya koymak; kanunların öngördüğü sınırlarda bunu başarmaktır. Buradaki faaliyetlerin ana öznesini parti üyeleri oluştururken; ortak amaca ilişkin bağlayıcılık da ortak hedefler bütünü ya da davanın kendisini teşkil etmektedir. Örneğin muhafazakarlık bir söylem ya da kimlik olarak partinin seçmen kitlesindeki vasfına işaret edebilir ancak bu kavram, tek başına davanın içeriğini oluşturamaz. Davada söz konusu olan; hak, hukuk, özgürlük, adalet, eşitlik, refah, hoşgörü, uzlaşma ve benzeri idealize edilmiş gerçeklikler ile ulaşılmak istenen hedefin ne olduğudur. Diğer bir ifadeyle neden iktidara ihtiyaç duyulduğudur. Burada bireysel ya da sınıfsal farklılık anlayışı da yer almaz. Bu yüzden siyasi partilerin davasının odak noktasında, müspet anlamda bir değişim ve dönüşüm söz konusudur.

15 Temmuz kalkışmasının planlayıcısı olan FETÖ'nün gayelerinden birisi de o dönemde de iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) demokrasi ideallerini engellemek olmuştur. FETÖ'nün hedefinde yer alan demokratikleşme kavramı, parti programında şu şekilde açıklanmıştır:

“AK Parti, Cumhuriyetimizin demokratik bir cumhuriyet olması için bugüne kadar alınan mesafenin çok yetersiz olduğuna inanmaktadır. Bu programın içtenlikle benimsediği siyasi doğrultu ve önerilerle Cumhuriyetimizin hukukun üstünlüğüne, insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir”².

Buradan anlaşılacağı üzere; birçok kez kesintiye uğrayan Türk demokrasinin geldiği nokta, partinin yetersiz gördüğü ve geliştirilmesi gerektiğini düşündüğü bir alandır. Buradaki eksiklik sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirildiğinde; AK Partinin darbe ve askeri vesayet anlayışına karşı bir siyasi hareket olduğu tezini daha da güçlendirmektedir. Dolayısıyla kalkışmaya ilişkin birtakım imalar ya da iddialar partinin kendi savunduğu değerleri ile çeliştiği gibi bir anlama gelmektedir ki; böyle bir yaklaşımın, o tarihte 14 yıldır tek başına iktidarda olan bir parti için mantıklı olduğu savunulamaz.

FETÖ'nün kalkışma boyunca yürüttüğü harekât planında vatandaşları, niteliği ve niceliği belirsiz bir kitle olarak düşündüğü de ortaya çıkmıştır. Algi yönetimine dayalı bu planda, mevcut iktidar ve muhalefet ayrımı üzerinden kimlik ayrıştırmasına gidilmek istenmiş; çok taraflı bir yapının oluşturulması hedeflenmiştir. İç savaş hesabına dayalı bu yaklaşımın örgüte bağlı medya organları tarafından beslendiği ve bilinçli bir tercihi olduğu ortadadır.

2 Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı, <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/> (Erişim Tarihi: 28.05.2020).

Örgütün 15 Temmuz kalkışmadaki kitle kavramı üzerinden yaptığı çıkarımın diğer bir basamağında, sosyal bilinci manipüle etme arayışı yer almaktadır. Kalkışma boyunca gayri nizami harbin de konusu olan yönlendirme içerikli çağrışimler, öncelikle bilinçli şahsiyetin kaybolmasını ve bireylerin tek bir varlık olarak mevcut iktidara karşı hareket etmesi üzerine kurgulanmıştır. TRT binasının işgal edilerek sözde Yurtta Sulh Konseyinin sözde bildirisinin okutulmasındaki esas amaç, mevcut durumu açıklamak değil; yönetsel zafiyet olduğu iddiası ile halkı galeyana getirmek olmuştur. Bu noktada örgütün kalkışma sürecinde, kendisine yönelik kitlesel bir hareketin oluşmayacağına yönelik beklentisi, ilerleyen saatlerde hayal kırıklığına dönüşmüştür.

Sonuçta TSK'nın ülkenin birlik ve beraberliğini temsil eden kurumlardan birisi olması, örgüt mensupları tarafından kalkışmanın başarıya ulaşacağına dair bir inanç oluşturduğu yönünde değerlendirilebilir. FETÖ'nün algı yönetimine dayalı basit planı, kalkışma ile kitlesel tepkinin odağında devletin kurumları ve hükümetin yer alacağı varsayımı üzerine kurulmuş olmalıdır. Halbuki, olağanüstü hadiselerde bireylerin milli-manevi değerler etrafında birleştiği, düşünsel farklılıkların ortadan kalktığı, toplumsal hassasiyetin arttığı görülmektedir. Medeniyetler tarihinde, bunun binlerce örneği bulunmaktadır. Dolayısıyla birbirinden ayrı binlerce kişi milli vakaların etkisiyle bir araya gelerek psikolojik bir kitle meydana getirebilirler³.

Bu noktada toplumsal dinamikleri milli ve manevi değerler çerçevesinde inşa edilmiş, demokrasisi darbelerle sınanmış, siyasi çıkmazlardan tecrübe çıkarmış bir ülkede, halkın davranışlarını bildiri ya da şiddet eylemleri ile yönlendirmek mümkün olmaz. FETÖ'nün son derece tehlikeli bu planı vatandaşların seçilmiş hükümetine sahip çıkmayacağı yönünde şekillenmiş ancak girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Toplumsal bir uzlaşma arayışı olan demokrasinin bir kazanım olarak değil engel olarak görülmesi, örgütün eylemler zincirindeki halkalarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla askeri darbe ile yönetim şeklini değiştirmek, anayasa oluşturmaya kalkmak, güç ile otoriteyi yeniden tasarlamak, günümüz demokrasilerinde artık anlamını yitirmiştir.

1. Tarihsel Süreç İçinde Darbe Kavramı ve 15 Temmuz Kalkışması

Türk demokrasisi, geçmiş yıllarda da meşru hükümetleri deviren ya da ortadan kaldırmaya yönelik darbeler ve birtakım eylemlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Demokrasinin kesintiye uğratıldığı ve mevcut iktidar üzerinde baskın oluşturulduğu bu girişimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ana gayelerinden biri olan milli iradeyi ve onun temsili olan kurumları ele geçirme amacını gütmüştür. Egemenlik kavramının görmezden gelindiği bir ortamda

3 Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Selahattin Demirkan, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 32.

sivil yönetime dayalı irade ve toplumsal sorumluluklar, ordu içindeki bazı subaylar ve elitist destekçileri tarafından başka yapılara iştirilmeye çalışılmıştır.

Aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardan itibaren TSK'nın rejimin teminatı ve güvencesine dayalı rolü, ülke siyasetini doğrudan ilgilendiren konular üzerine de olmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata geçiş döneminde siyasi çıkmazlarla başlayan belirsizlik ortamı çoğu zaman ordu-siyaset arasındaki ilişkiyi, devlet yönetiminde 'varlık' nedeni tartışmaları üzerinde şekillendirmiştir. Cumhuriyetin askeri gücü olan TSK'nın hassasiyetleri ile sivil siyasetin 'demokrasi' alışkanlıkları, uzun yıllar bir türlü eşleşmemiştir.

Burada bir ayrımı net şekilde yapmak gerekmektedir: Türkiye'deki askeri darbeler, TSK içindeki rütbeli bazı subayların ve aynı ideolojik pencereye sahip yandaş yapıların girişimlerinin bir sonucudur. Yoksa, TSK'yı kendi öz kaynağı olan Türk Milleti'nden ayırmak; mantıkla örtüşmediği gibi gerçeği de göz ardı etmek anlamına gelir. Bu açıdan ordu kavramı ile ifade edilmek istenen, yalnızca hiyerarşik üstünlüğünü kanunsuz şekilde kullanan subaylardır.

Rejimin uzun vadede sıkıntıya düşebileceğini düşünen; yetki ve hâkimiyet alanı noktasında karışıklığın yaşanabileceğini öngören Gazi Mustafa Kemal Atatürk, siyaset ile orduyu birbirinden net şekilde ayırmış; millet egemenliğini ve tam bağımsızlık ülküsünü devlet ideolojisi olarak görmüştür. Saltanatın kaldırılmasının gündeme geldiği görüşmelerde Atatürk, bu konudaki fikrini şu şekilde ortaya koymuştur:

"...Türk devleti eşhas devleti değil halk devletidir. Milli egemenlik bütün kişisel yönetimlere karşıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde tacidar yoktur, diktatör yoktur ve olmayacaktır. Devletin başında tek bir kuvvet vardır o da milli egemenliktir"⁴.

Bu noktada Atatürk ilke ve inkılaplarına sıkı sıkıya bağlı olması beklenen bazı subayların sivil yönetime ilişkin ihtiraslarını kendi içinde çelişki olarak düşünmek mümkündür.

II. Dünya Savaşının ortaya çıkardığı ağır ekonomik tablo, Türkiye'nin sosyal ve iktisadi hayatında gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşümle bir araya geldiğinde, 1950'li yıllardan itibaren siyasi çekişmelerin de etkisiyle orduda rahatsızlık yaratmaya başlamıştır. Demokrat Parti'nin (DP) 10 yıl boyunca iktidarda olduğu bu dönem, çok partili hayatın ilk kez sınırdığı bir ortam teşkil etmiştir.

Halkın iradesinin zayıfladığı, otoriter bir rejime gidildiği ve basın üzerinde baskıların arttığı iddiaları, dönemin muhalefeti ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından da kullanılmıştır. Gelenen noktada kritik zamanlarda

4 İsmet Giritli, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.19, S.56, Türkiye, 2003, ss. 457-466, s. 460. Erişim Adresi: <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/%c4%b0smet-G%c4%b0R%c4%b0TL%c4%b0-Atat%c3%bcrk-ve-CumhuriyetL.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

görev alma sorumluluğu üzerinden ordu, demokrasiye müdahale etmesi için bir anlamda davet edilmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesine gidilen süreçte muhalefetin TSK'nın hassasiyet gösterdiği Atatürk İlkeleri, Cumhuriyet, Demokrasi, Laiklik ve meşruiyet gibi kavramlar üzerinden basını yönlendirmesi; askeri cuntanın hukuksuz eylemleri için bu kavramları bahane etmesini sağlamıştır.

Dönemin CHP Genel Başkanlığını yürüten İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'in başyazarlığını yaptığı ve DP karşıtı çizgisi olan Akis Dergisi'nde,

"Türk siyasi tarihinde bir dönemi kapatarak yeni bir dönemin başlamasını sağlayan askeri darbe süreci konusunda dergide temel olarak, iktidarın uyguladığı yanlış politikalar sonucu zamanla meşruiyetini kaybetmesi ve toplumu bir çıkmaza sürüklemesi fikri işlenmiştir... Dolayısıyla, ülkeyi bu açmazdan çıkaracak ve yeniden meşru bir idarenin oluşumunu sağlayacak ortamın yaratılması için eski düzenin değiştirilmesi görevini ordu mekanizması üstlenmiştir"⁵.

Darbeden kısa süre sonra 30 Mayıs 1960 tarihli Akis Dergisi'nin kapağında ise dönemin seçilmiş Başbakanı Adnan Menderes'in fotoğrafının çarpı işareti ile çizilerek 'Sabık Başbakan' başlığı atılmıştır⁶. Derginin bu tutumunu, kamuoyuna DP'nin meşruiyetini yitirdiği veya çıkmaza girildiği fikrinden hareketle orduya iktidarı hedef göstermek olarak düşünülebilir. Halbuki ilkesel olarak bir yayın organının demokratik rejimlerde dördüncü kuvvet olması, kamuoyu adına sorumlu davranması, sistemin şeffaf ve adil şekilde işlerliğinin sürdürülmesinde pay sahibi bulunması ve halk iradesinin tarafında olması beklenen bir durumdur. Ancak o dönemde bunun gerçekleşmediği ortadadır.

Darbeyi ve yeni anayasayı takip eden yıllarda kendini DP'nin ideolojik devamı olarak gören Adalet Partisi'nin (AP) ikinci Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 1965 Genel Seçimlerinde ordunun AP'ye iktidarı vermeyeceğine ilişkin iddialara cevabı da ilginçtir. Demirel, *"Kim vermeyecek iktidarı? Ordu!... Kim verdirmeyecek? CHP... Peki ama ordu, CHP'nin muhafız alayı mı? Ordu milletin malı değil mi?"*⁷ diyerek, aslında o dönemdeki ordu-CHP ilişkisinin ne kadar derin olduğuna da vurgu yapmıştır.

Türk demokrasisinin kesintiye uğratıldığı 27 Mayıs Darbesi sonrasında hazırlanan anayasanın içerik yönünde yenilikçi ve özgürlükçü olarak tanımlanmasına karşın; darbe dönemindeki cuntacı zihniyetin tutumu dönemin

5 Meltem Önder, "1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.28, 2014, ss. 257-280, s. 273. Erişim Adresi: https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2028/10_meltem_onder.pdf, (Erişim Tarihi: 31.05.2020).

6 İsmet İnönü Vakfı, Erişim Adresi: <http://www.ismetinonu.org.tr/akis-1960/>, (Erişim Tarihi: 31.05.2020).

7 Ayşegül Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008. Aktaran Süleyman Çağrı Güzel, "Süleyman Demirel'in Askeri ve Sivil Bürokrasi ile İlişkileri", *e-Şarkiyat İlim Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.2, 2017, ss. 545-565, s. 549. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/sarkiat/issue/30758/322082>, (Erişim Tarihi: 31.05.2020).

Başbakanı Adnan Menderes'in, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmesine neden olmuştur.

"Bu olay, darbeden sonra bir buçuk yıl içinde seçimlerde yeni meclisin kurulması ve koalisyon hükümeti gibi bir yeniliğin ortaya çıkmasına rağmen her şeyi gölgeledi"⁸.

İlerleyen yıllarda Albay Talat Aydemir'in 'darbe karşıtı darbe' teşebbüsü de 1971 muhtırası da Türk siyasi tarihindeki yerini almış; halk temsiline dayalı devlet yönetimindeki ilkeler demokrasinin ve rejimin sözde savunulması adına ortaya çıkan askeri müdahalelerin gölgesinde kalmıştır. Dünyada yaşanan petrol krizi, ülke genelinde yaşanan birtakım hadiseler, siyasi anlaşmazlıklar, İran İslam devrimi ile birlikte Orduda rejim kaygısının oluşması, günümüzde dahi tartışılan yabancı istihbarat teşkilatlarının rolüne bağlı nedenler, 12 Eylül 1980 tarihindeki askeri müdahaleyi getirmiştir. Buradaki süreç ve yaşanan sonuçlar da benzer şekilde olmuştur. Siyasi partilerin faaliyetleri askıya alınmış, birçok kişiye yasak getirilmiş, olağanüstü önlemler alınmıştır. Askeri darbe gerekçesi olarak Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini gösteren dönemin Genelkurmay Eski Başkanı Kenan Evren ve komutanlarının ülke yönetimine el koyması ile siyasi partiler kapatılmış, yasaklar getirilmiş ve ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1960 darbesinde olduğu gibi cuntacı askerler, yeni bir anayasa ihtiyacı duymuş ve 1982 Anayasasının hazırlanmasını sağlamıştır. Halkoymasına rağmen Anayasanın hazırlanma şekli ve içeriği bugün bile tartışılmaktadır.

İlerleyen yıllarda hakkında dava açılan ve darbedeki rolü nedeniyle müebbet hapse mahkûm edilen Kenan Evren'in⁹, darbe girişiminin meşrulaştırılması amacıyla hazırlanan 1982 Anayasasını, referanduma götürmesinin temeli de budur. Aslında askeri cunta, teknik olarak anayasaya aykırı olmaması gereken bir kanunu gerekçe göstererek, darbe yapmış ve anayasayı oluşturmuştur. Daha sonrasında ise seçimlere gidilmiştir.

Liberal devlet politikalarının hız kazanmaya başladığı o yıllarda seçimin galibi ise Milli Güvenlik Konseyi'nin işaret ettiği Milliyetçi Demokrasi Partisi değil Anavatan Partisi (ANAP) olmuştur. ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, seçim galibiyetinden 6 yıl sonra da Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Aradan geçen yıllarda Türkiye, Millî Görüş geleneğinin devamı olan Refah Partisinin 1996 yılında Doğru Yol Partisi ile koalisyon kurmasının ardından, ileride post-modern darbe olarak tanımlanan bir muhtıra ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Mevcut Refah-Yol hükümetine duyulan rahatsızlık; Ankara Sincan'daki Kudüs temalı tiyatro oyunu üzerinden irtica söyleminin ortaya atılması ve Genelkurmay'da oluşturulan Batı Çalışma Grubunun raporları, 28 Şubat 1997 tarihinde hükümete verilen 18 maddelik muhtırası ile sonuçlanmıştır.

8 İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kronik Kitap, 31. Baskı: İstanbul, 2018, s. 137.

9 "Evren ve Şahinkaya'ya Müebbet", Anadolu Ajansı. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/evren-ve-sahinkayaya-muebbet/150141>, (Erişim Tarihi: 06.06.2020).

Hükümetin değişmesine ve Refah Partisi'nin kapatılmasına neden olan bu durum, toplum nezdinde ciddi rahatsızlık yaratmış; kamusal alan kavramının tartışılmasına neden olmuştur. Öyle ki, bazı üniversitelerde insan haklarına aykırı uygulamalar ile muhafazakâr ve mütedeyyin öğrencileri aşağılayıcı politikalar bir anlamda sistematik hale getirilmiştir. Bu durum, toplumsal uzlaşma ve demokratik hak arayışında, siyasetin mecrasını da değiştirmeye başlamıştır. Böylece, Türk siyasi hayatında yeni bir dönemi açacak olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kurulmuştur.

Siyasi istikrarsızlık başarısız ekonomi politikaları ile birleşince 2001 krizinin yaşanmasına neden olmuş, sosyo-ekonomik politikalarda yeni bir arayış gündeme getirmiştir. ABD'deki 11 Eylül saldırılarının küresel ölçekte etkilerinin hissedildiği; insan hak ve hürriyetleri konusundaki beklentilerin arttığı bu dönemde yapılan genel seçimlere (3 Kasım 2002) katılan AK Parti, 56 ilde birinci olmuş ve seçmenlerin yüzde 36'sının oyunu alarak tek başına iktidara gelmiştir. Seçimlerin hemen ardından yaptığı ilk konuşmasında milli iradeye vurgu yapan AK Parti'nin kurucu Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, "Atatürk'ün dediği gibi 'Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir' Türkiye, yeni döneme giriyor"¹⁰ diyerek de partinin gelecek vizyonunu ortaya koymuştur. Bu anlayış, ilerleyen yıllarda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini beraberinde getirmiş; halkın doğrudan seçtiği cumhurbaşkanının ülke yönetiminde söz sahibi olmasının önü açılmıştır. Bu sayede Genel Başkan Erdoğan, gelecekte halkın seçtiği ilk Cumhurbaşkanı olarak Türk siyasi tarihine geçmiştir.

2. Yasağın Kalkması ve E-Muhtıra Olayı

Siirt'te yaptığı konuşma nedeniyle o tarihlerde siyasi yasaklı olan ve dönemin ana akım medyasında "Muhtar bile olamaz" başlığıyla¹¹ hakkında olumsuz algı operasyonları yürütülen Genel Başkan Erdoğan'ın Türkiye'nin güncel taleplerine karşılık gelecek partiyi iktidara taşımasını, siyasi öngörülerin ötesinde bir başarı olarak düşünmek mümkündür.

Siyasi yasağın kaldırılmasının ardından 9 Mart 2003'te gerçekleştirilen ara seçimlerinde Siirt milletvekili olarak meclise giren Genel Başkan Erdoğan'ın 14 Mart 2003'te Başbakanlık görevine gelmesiyle Türk demokrasi tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Seçkin ve siyasi elit anlayışın kemikleştiği; askeri vesayet arayışının hiç bitmediği bir ortamda AK Parti iktidarının demokrasinin gereği olan kurumlara gösterdiği hassasiyet; toplumsal mutabakat noktasında karşılık bulmuştur. Öyle ki, milli ve manevi değerlerin korunmasına gösterilen hassasiyet

10 "AKP Tek Başına", *Milliyet*, 04.11.2002. Erişim Adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/b5li5N_x2F_ci2iBbo_x2B_rnfl8RQ_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

11 "Hürriyet Gazetesinin Bu Manşetini Hatırladınız Mı?", *Ahaber*. Erişim Adresi: <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/08/10/hurriyet-gazetesinin-bu-mansetini-hatirladiniz-mi>, (Erişim Tarihi: 28.05.2020).

AK Parti'nin 2004 yerel seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasını sağlarken; Erdoğan'ın 22 Temmuz 2007'de yapılan genel seçimlerinde vatandaşlara hitaben dağıtılan mektubundaki demokrasi vurgusu, partinin meşruiyet zeminini nasıl oluşturduğunu da göstermiştir.

Genel Başkan Erdoğan *"Demokrasi, millete güvenmektir. Millet in aklına, iradesine saygı duymaktır. Onun için sizi kimin idare edeceğine yine siz karar vereceksiniz. Hükümetler gelip geçicidir. Kalıcı olan millettir, bayraktır, vatandır, devlettir"*¹² demiştir.

Kalıcı unsur olarak vurgulanan değerler, ilerleyen dönemde Erdoğan'ın Türk siyasi hayatına kazandırdığı RABİA hareketinin de temel unsurlarını oluşturmuştur. Aynı yıl yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ise Genelkurmay Başkanlığının resmi internet sitesinde yayınlanan ve tarihe 'e-muhtıra' olarak geçen bildirişi damgasını vurmuştur. Bu bildiriş de irticai anlayışın var olduğundan ve bazı söylemlerden cesaret aldığından; Türk Silahlı Kuvvetlerinin laiklik tartışmalarının taraftarı ve savunucusu olduğu; gerektiğinde tavrını ve davranışlarını net şekilde ortaya koyabileceği belirtilmiştir.

Halbuki, parti programında mutlak millet iradesine vurgu yapan AK Parti'nin Cumhurbaşkanlığı seçim sürecindeki ideolojik söyleminde devletin kurumlarına, laikliğe ve demokratik işleyişe ilişkin bir tavır bulunmamıştır. Bunun üzerine hükümet tarihinde ilk defa internet üzerinden açıklanan bildiriş *"Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Demokratik düzen içinde bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır"*¹³ cevabı verilmiştir.

3. Devlete Sızan Tehlike: FETÖ/PDY

Darbe, muhtıra ve bildirişler ile kesintiye uğrayan ya da uğratılmaya çalışılan Türk demokrasisinde milli iradeyi temsil eden iktidarların muhatap olduğu gerçeklik, yönetim gücünü barındıran ve hukuk devletinde seçilmiş verilen yetkinin zorla alınmasıdır. Bir anlamda devletin asli unsuru olan vatandaşların hür iradesini, silah ve şiddet kullanarak ele geçirmek bu gayretlerin dayanak noktasını teşkil etmiştir. Burada mevcut siyasi partilerin öz yapısı ile edindiği kimliği arasında bir ayrım gözetilmez çünkü askeri vesayet in mantığı, her ne şekilde olursa olsun iktidarı ele geçirmek, toplumsal gerçekliği değiştirmek ve kendi çıkar grubuna hizmet etmeye dayanır.

Elbette 15 Temmuz kalkışması da bu çerçevede ele alınmalıdır. Ancak şiddet ve terör eylemi olan 15 Temmuz kalkışmasının askeri müdahale ve muhtıralardan farklı olan yönü; devlet kurumları içine sızmış askeri hiyerarşinin dışında bir yapı tarafından emir komuta zincirine dahil olmadan

12 Adalet ve Kalkınma Partisi Seçim Broşürü, 2007.

13 "Hükümetten Sert Yanıt", *Milliyet*, 29.04.2007. Erişim Adresi: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/svke1YwGAM01Vu0KW6iLpw_x3D_x3D_, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

gerçekleştirilmesidir. Askeri vesayet ile demokrasi üzerinde tahakküm kurmayı hedefleyen ve bu amaçla sistematik şekilde organize olan Fethullahçı Terör Örgütü/Paralel Devlet Yapılanmasının (FETÖ/PDY) bu kalkışmadaki planı, örgütün özünü, maksadını ve karakteristiğini de somut şekilde ortaya koymuştur. Bu nedenle 15 Temmuz kalkışması, sadece ordu ya da kolluk kuvvetleri içinde yapılmış örgüt mensuplarının yürüttüğü anlık bir refleksten ibaret değildir. Bu kalkışma, sosyal ve ekonomik boyutu olan; görünürde sözde 'Hizmet Hareketi' adıyla hem kamuda hem de özel sektörde bir araya gelmiş bir örgütün toplumsal düzeni bozma, ülke yönetimini ele geçirme ve AK Parti'yi yok etme gayretidir.

Hiyerarşik bir düzen içinde teşkil edilen FETÖ'nün kamuoyunda görünen maskelenmiş yüzü, sözde millete ve devletine bağlı insanlar yetiştirmek; İslam Dininin yayılmasına hizmet etmek üzerine kurulmuştur. Şiddete endekli gerçek amacını titizlikle gizleyen bu yapı, devlet kurumlarına kendi düşünce sistematikliğini empoze ettiği örgüt üyelerini yerleştirmiş, eğitim kurumları açmış, sivil toplum kuruluşlarını oluşturmuş ve ekonomik bir güç olarak faaliyette bulunmuştur. FETÖ'nün topluma ve ümmete hizmet adı altında yürüttüğü bu çaba, örgütün hareket alanını genişletmek, toplumda sempati toplamak ve üye sayısını artırmak üzerine şekillendirilmiştir. Ulusal ve uluslararası çıkar gruplarının da desteğini alan bu yapı, örgüt lideri Fethullah Gülen (FG)'in talimatı doğrultusunda esas gayesini sürekli gizli tutmuştur.

Örgütün buradaki siyasi amacı, Türkiye üzerinden küresel bir güç haline dönüşmek olmuştur. Bunu gerçekleştirebilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kurumlarını ele geçirmeyi ve buna uygun bir yapılanma oluşturmayı planlayan örgüt, vakıf, dernek ve benzeri yapılar ile sosyal hayata yön vermeyi hedeflemiştir. Bu planını gerçekleştirmek isteyen FETÖ, kendi ekosistemini oluşturarak ve algı operasyonlarını yürüteceği bir medya platformu tesis etmiştir. Algı yönetiminin oluşturulmasında FETÖ'nün en çok odaklandığı konu da basın yayın organları, sosyal paylaşım platformları ve internet mecrası olmuştur. Öyle ki, dershanelerin kapatılması tartışmaları ile birlikte yaşanan süreçte; mevcut hükümetin ve Erdoğan'ın karşıtları, FETÖ'nün açtığı bu kanallardan ülkeyi yıpratmaya yönelmiştir.

"15 Temmuz darbe gecesine uzanan sürecin medyatik arka planı yasa dışı dinlemeler, özel hayatı ifşa eden görüntüler, şantaj imaları, kurgulanmış iddianameler ve "diktatör", "hırsız" ve "Firavun" gibi sloganlaşan ezber ifadelerle hazırlanmıştır. Çalınan sınav soruları ve FETÖ mensuplarının kurumlara haksızca yerleştirilmesi gibi açmazlar hakkında sessiz kalan örgüt medyası kalkışma öncesi süreçte kimi liberal, kimi sosyalist, kimi muhafazakar ve kimi de seküler birbirine zıt denebilecek kimliklerin ortak bir motivasyonda AK Parti ve Erdoğan düşmanlığında bulunduğu bir platform olmuştur"¹⁴.

14 Sertaç Timur Demir, İsmail Çağlar, *FETÖ'nün 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi*, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 46.

Dolayısıyla 15 Temmuz kalkışmasına kadar örgütün kamuoyunda bilinen yüzü ile gerçek hedefleri arasında taban tabana zıtlık bulunmaktadır. Örgüt medyası tarafından bu durum, uzun yıllar büyük bir titizlikle saklanmış ve perdelenmiştir.

Türkiye'nin son yıllarda başlattığı değişim ve dönüşüm hamlesi, demokratikleşme ile birey ve toplum hayatında elde ettiği kazanımları, örgütün hareket alanını sınırlandıran -örneğin dersanelerle ilgili bir takım kararların alınması- FETÖ'de rahatsızlığı artırmış; örgütün devlete ve toplum hayatına karşı tutumunu gün yüzüne çıkarmaya başlamıştır. Bu nedenle 15 Temmuz kalkışmasının ana hedefinde, T.B.M.M. ile AK Parti Hükümeti ve bunların temsilcilerinin yanı sıra; kendisinden olmayan, hizmet olarak gördüğü değerlerine destek vermeyen ya da gelecekteki sisteme itaat etmeyecek vatandaşlar bulunmuştur.

Örgütün kalkışma gecesinde kamu görevlilerinin yanı sıra vatandaşları da hedef almasının sebeplerinden birisi de bu olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayına bağlanarak televizyonlardan halkı meydanlara davet etmesi, aslında bu gerçekliklere de işaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın,

*"Bugünkü bu gelişme gerçekten Silahlı Kuvvetlerimizin içindeki bir azınlığın ne yazık ki kalkışma hareketidir. Bu malum yapıya ait, paralel yapılanmanın teşvik ettiği, üst akıl olarak onların kullandığı bir harekettir. Ülkemizin, birliği, beraberliği, bütünlüğüne yönelik bu harekete karşı inanıyorum ki milletçe vereceğimiz güzel bir cevapla bunlar gerekli cezayı alacaklardır"*¹⁵ ifadesi ise durumun özeti niteliğindedir.

Türkiye'deki diğer cemaat ve tarikatlardan farklı olarak; doğrudan rejimi değiştirmeyi ve halkın tercihlerini yok saymayı hedefleyen FETÖ/PDY, gizli emellerini ilk kez 17-25 Aralık 2013 tarihinde ortaya çıkarmaya başlamıştır. O dönemde yapılan operasyonlar, sadece kamudaki örgüt mensuplarının mevcut hükümeti yıpratma gayreti değildir. Bu planlar aynı zamanda ekonomiyi zor duruma sokmak, FETÖ'ye bağlı dersanelerle ilgili yapılması planlanan düzenlemeyi engellemek, 7 Haziran 2015 tarihinde yapılacak T.B.M.M. seçimlerini etkilemek gayretlerini de içermiştir.

Bu süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan ile hükümetteki bazı bakanlarla ilgili ortaya atılan ve sonrasında montaj olduğu anlaşılan ses kayıtları ise toplum nezdinde devlete olan güveni sarsmaya yönelmiştir. Özel hayatın ifşasından yasa dışı dinlemelere kadar birçok hukuk dışı kanunsuz iş, PDY üyeleri tarafından hayata geçirilmiştir. FETÖ'nün kalkışma planının içeriği, sadece yurt içindeki örgütsel faaliyetleri değil aynı zamanda yurt dışını da işaret etmektedir. 15 Temmuz kalkışması sonrasında örgüt üyelerine sığınma

15 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Milleti Meydanlara Davet Etti", *Anadolu Ajansı*.
Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-milleti-meydanlara-davet-etti/608285>, (Erişim Tarihi: 07.06.2020).

hakkı veren ya da bunları kabul eden ülkelerin bulunması, örgütün uluslararası birtakım dinamiklerden beslendiğini de açıkça ortaya koymuştur.

Hükümetinin 17-25 Aralık Algı Operasyonları sonrası FETÖ/PDY ile başlattığı mücadelesini engellemeye yönelik diğer bir konu başlığı ise Türkiye'nin Suriye'de yürüttüğü politikaların hedef alındığı 'MİT Tırları' operasyonu olmuştur. Bölgedeki Türkmenlere destek vermek amacıyla yapılan sevkiyatın FETÖ mensupları tarafından deşifre edilmesi; devletin gizlilik gerektiren icra ve faaliyetlerinin kamuoyu ile paylaşılması, örgütün ulusal güvenlik tehdidini içeren mevcut hedeflerinden birisini daha ortaya çıkartmıştır. Bu girişimler, örgütün taktiksel hareket planı içinde düzenlediği operasyonlarından bazılarını teşkil etmiştir. Bu bağlamda çok partili hayatın gereği olan seçimlerde; FETÖ/PDY'nin yürüttüğü strateji ise iddiaları dönüştürmeye yönelik olmuştur. 10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ile 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan Genel Seçimlerde bu süreç, örgütün medya organları tarafından manüpile edilmeye ve mevcut yönetimi yıpratmaya yönelik gelişmiştir.

4. 15 Temmuz Kalkışması ve Kalkışmanın Küresel Bağlantısı

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin seçilmiş hükümetini ve milli iradenin temsil edildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni silah ve zor kullanarak ortadan kaldırmaya teşebbüs eden FETÖ/PDY'nin 15 Temmuz 2016 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki emir komuta zincirine dahil olmayan bir grup örgüt mensubu tarafından başlattığı kalkışma, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde vatandaşların, kamu kurum ve kuruluşlarının olağanüstü gayretleri ile engellenmiştir.

Türk demokrasinin yeni bir sınavdan geçtiği; vatandaşın canı pahasına ülkesine sahip çıktığı 15 Temmuz gecesinde ortaya koyulan mücadele, meşru olmayan yollarla millet iradesinin değiştirilemeyeceğinin ve anayasal düzen içinde başka bir gücün de olamayacağının en somut göstergesi olmuştur. Türkiye'nin her kentinde devletine ve seçilmiş hükümetine sahip çıkan milyonlarca vatandaş, hem FETÖ mensuplarının şiddet eylemlerine direnmiş hem de varlığını tehdit eden terör unsurlarına karşı birlikte hareket etmiştir.

Sosyal ve iktisadi hayatı etkileyen 15 Temmuz kalkışması sonrasında, ülke çapında adli ve idari soruşturmalar başlatılarak olası risklere karşı Olağanüstü Hal ilan edilmiş; ekonominin zarar görmemesi ve serbest piyasa koşullarının etkilenmemesi adına öncelikli tedbirler alınmıştır. Bu önemlidir, çünkü; *"Ekonomi bürokrasisi ve Merkez Bankası'nın etkin yönetişimi, güven verici açıklamaları ve iş dünyasının tek ses olarak hareket etmesi 15 Temmuz sonrası piyasalarda olağanüstü bir durum veya panik havasının oluşmasını engelleyen önemli etmenlerdir. Darbe girişiminden hemen sonra Hazine, Merkez Bankası, SPK; BDDK ve Türkiye Bankalar Birliği'nin bir araya gelerek ulusal ve uluslararası piyasa aktörlerine hukuk*

sisteminin işlediğini, ilan edilen OHAL'in serbest piyasa şartlarını etkilemeyeceğini ve bununla birlikte ekonomik istikrarın devamı için gerekli tüm adımların ivedilikle atılacağını belirtmeleri de önemlidir"¹⁶.

Uzun yıllar 'üst akla' bağlı olarak yurtdışında da yapılanan ve örgüt liderliğini de Fethullah Gülen'in yaptığı FETÖ'nün 15 Temmuz'da yaşadığı başarısızlığı bertaraf etmek ve militanlarını bir arada tutmak amacıyla da kalkışmanın ardından yeni bir strateji geliştirdiği görülmüştür. Aslında bu hasmane gayretin temelinde iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, ekonomik olarak Türkiye'yi orta ve uzun vadede zora sokarak seçilmiş hükümet üzerinde, toplumsal bir baskı unsuru oluşturmaktır. Sistemik şekilde devreye alınan bu plan, çalışmanın devamında da anlatılacağı üzere bir takım yasa dışı yolları içermiş; örgüte bağlı medya organlarında algı operasyonları yapılarak sürdürülmek istenmiştir.

İstikrar ortamını da baltalamayı hedefleyen bu çaba, temelde uluslararası yatırımcıların Türkiye'ye olan ilgisini ve sermaye akışını azaltma eğilimi üzerine şekillendirilmiştir. Bulunduğu konum itibarıyla Avrupa, Asya ve Afrika pazarlarına doğrudan hitap eden Türkiye'nin sahip olduğu üretim kabiliyeti, nitelikli iş gücü, devlet teşvikleri ve inovasyona açık yapısının bazı ülkelerde rahatsızlığa sebep olduğu ortadadır. Uluslararası rekabet açısından değerlendirilecek olursa; Türkiye'nin karşısına çıkartılan terör olaylarının arka planında, bu gerçekliğin olduğu göz ardı edilemez. FETÖ'nün 15 Temmuz'daki tutumunu, uluslararası yapıların gizli faaliyetlerinin bir yansıması olarak düşünmek de mümkündür. Dolayısıyla; *"Başarısız darbe girişimi ve sonrasında devam eden terör olaylarıyla son kertede amaçlanan ise Türkiye'deki yatırımları baskı altına almak ve ekonomik potansiyeli yok etmektir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, Türkiye ekonomisinde yaşanan hızlı toparlanmaya rağmen, not düşürülmesi kararının arka planında siyasi gerekçelerin olduğu aşikârdır"*¹⁷.

Kalkışmanın etkilerinin yaşandığı dönemde uluslararası kredi ve derecelendirme kuruluşu S&P Türkiye'nin BB+ olan notunu BB'ye çekmesi ve buna bağlı dolar kurundaki hareketlilik; benzer şekilde Moddy's'in Türkiye'nin yatırım yapılabilir notunu düşürmesini örgütün lobi faaliyetlerindeki gayretin bir sonucu olarak düşünmek gerekir.

FETÖ tarafından yürütülen stratejinin diğer bir unsuru ise diplomatik çözümsüzlük üretecek hamleler gerçekleştirmektir. Kalkışmanın bastırıldığı günlerde; demokraside yapılmak istenen kesintinin müttefik ülkeler tarafından stratejik ortaklık ilkeleriyle bağdaşmayacak ölçüde göz ardı edilmesi; Türkiye'nin milli egemenliğine ilişkin meşru haklarını uluslararası platformlarda bir kez daha anlatmasına neden olmuş ancak kalkışmaya karşı tepkilerin inandırıcılığı, zihinlerde soru işareti bırakmıştır.

16 Sadık Ünay ve Şerif Dilek, *15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası*, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 26-27.

17 Erdal Tanas Karagöl, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 2016, ss. 37-49, s. 46.

Sonuçta “Türk halkının Batılı devletlerden ve özellikle de AB’den beklentisi, FETÖ mensuplarının gerçekleştirdiği darbe girişiminin karşısında durarak Türkiye’nin yanında yer alması ve taraflara arasındaki akdedilen antlaşmalara uyularak, başta FETÖ elebaşı Gülen olmak üzere darbe gecesi ve sonrası kendilerine sığınan darbecileri Türkiye’ye teslim etmesiydi. Fakat Batılı devletler, özellikle AB üyesi ülkeler, Türkiye’nin yanında yer almadığı gibi 15 Temmuz sonrası Türkiye’nin almış olduğu tedbirlere de sert tepki göstermiş ve tehditkâr açıklamalarda bulunmuşlardır”¹⁸.

Diplomatik olarak; bu ülkelerin sivil siyaset ve demokrasi kavramları üzerinden uluslararası alanda kendilerine pozisyon çıkarma isteği ile kalkışmayı takip eden süreçte FETÖ’ye karşı tutumlarının bir anlamda koruyuculuğa dönüşmesi, yaşanan çelişkileri ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Öyle ki, “17-25 Aralık yargı ve 15 Temmuz askeri darbe girişimi, sonrasında Almanya’nın Türkiye’den kaçan FETÖ üyelerine kucak açmasıyla beraber Almanya tam manasıyla FETÖ’nün Avrupa’daki merkezi haline gelmiştir”¹⁹.

Bu kalkışma; aldığı kararları ile İslam Dünyasında benimsenen Türkiye’nin uluslararası camiada yıllardır savunduğu milli değerlerini veya yönetsel tercihlerini kabul etmekte zorlanan ülkelerin olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Türkiye’nin NATO müttefiki ABD’nin 15 Temmuz kalkışmasının ardından ortaya koyduğu politika, bir anlamda buna işaret etmektedir. Bu tespitin dayanağı ise örgütün elebaşı Gülen’in ABD’de ikamet etmesi ve örgütün bazı okullarının hala bu ülkede faaliyet göstermesidir. Bu durum, hem dönemin ABD Başkanı Barack Obama’nın hem de halefi Donald Trump’ın yaklaşımları açısından Türk kamuoyunda birçok soru işareti oluşturmuştur.

Süreç içinde bakıldığında kalkışmanın ardından harekete geçen Türkiye, 1999 yılından bu yana ABD’de yaşayan Gülen hakkında iade başvurusunda bulunmuş; Cumhurbaşkanı Erdoğan ise “*Pennsylvania’da bu zatı artık Türkiye’ye teslim edin. Eğer biz stratejik ortaklık, model ortaklık, o zaman ortağımızın bu talebini lütfen yerine getirin*”²⁰ sözleriyle ABD hükümetine seslenmiştir. Türkiye’nin haklı talebine karşın gelinen noktada, terör örgütü lideri ne gözaltına alınmış ne de örgüt ile ilgili bir yaptırımda bulunulmuştur. Yaşanan bu gelişme, Türk kamuoyunda tartışmaları da beraberinde getirmiş; ABD hükümetinin dostluk ve güven noktasındaki samimiyeti sorgulanmaya başlanmıştır.

Ortaya çıkan tabloya rağmen Türkiye, uluslararası hukuktan doğan haklarını korumak adına girişimlerini sürdürmüş; AK Parti, CHP, MHP ve İYİ

18 Murat Ercan, “15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkileri; İlişkilerin Gelecek Öngörüsü”. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S.63, 2017, ss. 14-28 s. 17.

19 Enes Bayraklı, “Almanya’nın FETÖ Politikası”, *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu*, C.3, Kocaeli, 2017, ss. 503-512, s. 510.

20 İrem Köker, “15 Temmuz darbe girişimi Türkiye’nin dış politikasını nasıl değiştirdi?” BBC Türkçe, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40617746>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

Parti T.B.M.M. grupları, ortak bir açıklama yaparak, FETÖ elebaşı Fethullah Gülen'in Türkiye'ye en yakın zamanda iadesi için gerekli adımların atılması konusunda ABD'ye çağrıda bulunmuştur.

ABD hükümetinin 15 Temmuz kalkışmasına ve FETÖ'ye ilişkin tutumunu anlamlandırabilmek için Türkiye'nin son dönemde dış politikada attığı kararlı adımlarını ve terörle mücadele temasını dikkate almak gerekmektedir. Şöyle ki, "Türkiye, mevcut stratejik ilişkilerini güçlendirmeyi ve yenilerini geliştirmeyi amaç edinmiştir"²¹ Avrupa ülkeleri ile olan diyalogunda 'uyum sürecine, ticari iş birliğine ve askeri müttefikliğe' bağlı kalan Türkiye, bu noktada AB'ye entegrasyon konusunda mesafe kat etmiş; Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmesi yönünde adımlar atmıştır.

Kendi bölgesinde güven ve istikrar ortamının sağlanmasına yönelik hamleler yapan Türkiye'nin Ortadoğu'da uzun yıllardır devam eden siyasi ve sosyal karışıklığa ilişkin dostane ve yapıcı çözümler geliştirmesini sağlamıştır. Ancak Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze Savunma Sistemi (S-400), Patriot, PKK, F-35, sözde Ermeni soykırımı tasarısı gibi konular üzerinden Türkiye ile yaşanan gerilim, ABD hükümetinin FETÖ'yü bir koz olarak elinde tuttuğuna ilişkin senaryo veya öngörüyü güçlü kılmaktadır.

Türkiye'nin kendi sınırlarını korumak ve bölgedeki terör unsurlarını yok etmek amacıyla yürüttüğü sınır ötesi harekâtlarını uluslararası platformlarda tartışmaya açmak; AK Parti iktidarının muhafazakâr ve milliyetçi kimliğini yıpratmaya yönelik söylemler geliştirmek, FETÖ'nün gayri nizami harp taktiklerinden birini teşkil etmiştir. Buradaki esas amaç, Rusya'nın Suriye hükümetine yönelik destek politikasını ve ABD'nin bölgedeki beklentilerini kabul etmeyen Türkiye'ye yeni bir cephe açma gayretidir. Algı yönetimine dayalı bu yöntemde, Türkiye'nin başka bir ülkenin toprak bütünlüğünü ihlal ettiği ve haksız olduğu; Gülen Cemaatine bağlı kişilerin de dini değerler nedeniyle hedef alındığı iddia edilmiştir. Halbuki, Türkiye'nin Suriye'deki temel politikası terörle mücadele olmuş; içeride ise adli ve idari işlemler yürütülmüştür.

Kendi medya gücünü kullanarak bunun üzerinden manipülasyon yapan örgüt, yaşanan gelişmeleri mağduriyet kavramı üzerine oturtmuş; ortaya çıkan tabloda 15 Temmuz kalkışması ile Gülen Cemaati arasında bir eşleştirmenin yapılamayacağını savunmuştur. Kendi içinde son derece katı kuralları olan ve hiyerarşik bir düzende yapılan bir örgütte bu mümkün değildir. Üstelik örgüt liderinin bilgisinin dışında böyle bir silahlı eyleme kalkışılmasının, hayatın olağan akışı içinde izah edilmesi mümkün değildir.

Demokratik yollarla millet iradesini hiçbir şekilde temsil edemeyecek bir yapının iktidarı ele geçirmek ve kendisine meşruiyet zemini oluşturmak amacıyla gerçekleştireceği eylem, başta ordu ve kolluk kuvvetleri olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarında yapılanmak; buralara kendi üyelerini

21 Dışişleri Bakanlığı. Erişim Adresi: <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>.

yerleştirmek üzerine planlanacağı ortadadır. FETÖ elebaşının aktif siyasete girmek istememesinin arka planında, kurduğu cemaatin hukuk devletinde karşılık bulamayacağını bilmesi yer almaktadır. *“Gülen cemaatinin tehlikeli bir terör örgütüne dönüştüren, siyaset, fikir (gaye) ve din arasındaki gizli ya da açık bağların kurulmuş olmasıdır”*²². Bu nedenle FETÖ'nün 15 Temmuz kalkışması, siyaseti, demokrasiyi ve toplum düzenini hedef almıştır.

5. Türkiye'nin Küresel Güç ve Barış Vizyonu

15 Temmuz Kalkışmasına giden süreçte acılara ve kayıplara neden olan FETÖ/PDY'nin tehditkâr ve şiddet içeren davranışlara yönelmesinin diğer bir sebebi olarak da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ortaya koyduğu Türkiye'nin küresel güç ve barış vizyonu yer almaktadır. Bu yaklaşımda iki husus ön planı çıkmıştır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin son yıllarda uluslararası camiada da sıklıkla dile getirdiği, şiddetin her türlüsüne karşı küresel birliktelik arayışıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu düşüncelerini bir konuşmasında, şu şekilde dile getirmiştir: *“Hangi medeniyet havzasından kaynaklanırsa kaynaklansın, hangi kutsal değer arkasına saklanırsa saklansın, fanatizmin, radikalizmin, şiddetin ve terörün her türlüsüne karşı bir ayırım yapmaksızın ortak bir duruş sergilenmek zorundadır”*²³. Kalkışmadan yıllar önce yapılan bu açıklama, AK Parti liderinin Türkiye'nin uluslararası camiadaki gelecek konumunu tanımlaması açısından dikkat çekicidir.

Kuruluşunun 100. yılında dünyanın en büyük 10 ekonomisinden biri olma hedefiyle yol alan Türkiye, son 15 yılda sosyal ve iktisadi hayatında ciddi bir dönüşüm sürecinden geçmiş; istikrarlı ve güçlü ekonomi anlayışına uygun yeni stratejiler ortaya koymuştur. Temel insan hak ve hürriyetlerinin geliştirilmesi ile demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin korunmasını amaçlayan bu yaklaşımda, refahın toplumun her kesimine yaygınlaştırılması benimsenmiştir.

AK Parti'nin 2002 yılında başlayan iktidarı ile birlikte yaşanan bu değişim; milli irade kavramının yönetim erki içindeki öneminin daha fazla vurgulanmasını, elde edilen kazanımların kamusal hizmet anlayışına uygun şekilde yaygınlaştırılmasını, vatandaş ve devlet arasındaki bağların güçlenmesini sağlamıştır.

Türk siyasi hayatını da şekillendiren bu dönemde, anayasal düzeni oluşturan kurumların yeniden yapılandırılması, toplumsal beklenti ve diyalog taleplerinin karşılanması, ulusal ve uluslararası alanda güven merkezli politikaların yürütülmesine öncelik verilmiştir. Türkiye'nin bölgesel aktör

22 Mehmet Zeki İşcan, “FETÖ'nün Teolojik Arkaplanı”, *Siyasi, Sosyal, Kültürel ve Dini Boyutlarıyla 15 Temmuz ve FETÖ*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun, 2018, ss. 61-83, s. 79.

23 Recep Tayyip Erdoğan, *Küresel Barış Vizyonu*, Medeniyetler İttifakı Yayınları, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Bekir Karlığa, 2012, İstanbul, s. 28.

konumundan küresel güç olma iktisabını (kazanımını) 24 Eylül 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda "*Dünya beşten büyüktür*" diyerek ortaya koyan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, neoliberal politikaların tutarsızlığına, terörün uluslararası bağlantılarına, mülteci ve göç sorunlarına dikkat çekmiştir.

Aslında bu çıkış, Türkiye'nin üye ve taraf olduğu Birleşmiş Milletler, Kuzey Atlantik Paktı (NATO), Bölgesel İşbirliği Konseyi (BİK), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Gelişen Sekiz Ülke (D-8), Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi stratejik ortaklıklar ile müttefiklik kavramlarına yeni bir bakışı da içermektedir. Buradaki açılımın dayanak noktasında, güçlü ve küresel ölçekte söz sahibi olan Türkiye vizyonu bulunmaktadır. Kendi imkân ve üretim kabiliyetinin ön plana çıkartıldığı bu yaklaşımda ne ekonomik olarak metalaştırılmış birey ne de kontrol altına alınmış toplum modeli benimsenmiştir.

Dolayısıyla Türkiye'yi işgal girişiminin bir parçası olan 15 Temmuz kalkışması, üst aklın devreye girdiği; gayri nizami harp anlayışının yürütüldüğü bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. Buradaki temel dayanak noktası, sözde otoriterleşme kavramı üzerinden iktidarın siyasi pozisyonu tartışmalı hale getirmek gayesini de barındırmaktadır. Demokratik toplum düzeni içinde darbe kavramını meşrulaştırmayı planlayan bu gayret, özünde ulus devlet kimliğini edinmiş Türkiye'de meşru iktidarın uygulamaları karşısında yasal olmayan kolektif hareketlerin oluşmasına sebep olmuştur.

Gezi Olaylarında sonra ortaya çıkan tabloda uluslararası bağlantıları olan terör örgütlerince keşfedilen sosyal paylaşım platformları, kısa süre içinde FETÖ/PDY unsurlarının sistematik şekilde organize olduğu mecralara dönüşmüştür. PDY'nin insan kaynaklarını oluşturan dersanelerin kapatılması kararını takiben harekete geçen FETÖ, 17-25 Aralık Algı Operasyonları ile toplumsal değerleri ve küresel bir aktör olma yolunda ilerleyen Türkiye'nin temel kurumlarını itibarsızlaştırmaya yönelmiştir.

Doğaldır ki gücünü millet egemenliğinden aldığını her fırsatta vurgulayan AK Parti iktidarının böylesi bir tutumu kabul etmesi ya da sineye çekmesi; mümkün değildir. Sonuçta evrensel hukuk normları içinde görev alan her sivil iktidar, demokrasiye bağlı kalmak, insan hak ve hürriyetlerini korumak ve darbe karşısında durmakla mükelleftir. 15 Temmuz Kalkışmasının başarısızlığa uğramasında, yukarıda bahsedilen tarihsel gerçekliklerin ve toplumsal refleksin etkili olduğu açıktır.

Sonuç

Türkiye'deki milli iradeyi ve onun mutlak egemenliğini doğrudan tehdit eden; seçim ile görev başına gelen AK Parti hükümetini ve onun temsilcilerini de yok etmeyi hedefleyen 15 Temmuz kalkışması, demokrasi tarihine de kara bir leke olarak geçmiştir.

Anayasal düzeni silah ve cebir yoluyla değiştirmeye teşebbüs eden FETÖ/PDY unsurlarının bu girişimi, öncelikle Türkiye'nin sosyal ve iktisadi alanda son yıllarda yakaladığı istikrarı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. 251 vatandaşın şehit olmasına ve 2000'den fazla kişinin gazi olmasına neden olan bu kalkışma ile devletin ortaya koyduğu reformlar ve demokratik açılımlar etkisiz hale getirilmek istenmiştir.

Eylemlerinde büyük bir gizlilik ve sadakat ilkesi ile hareket eden, bu noktada devletin birçok kurumuna sızan, yolsuzluk ve usulsüzlük üzerine kendi ekosistemini kuran ihanet şebekesi, milli ve manevi duyguları derinden sarsmayı ve bu sayede itaat eden bir toplum düzeni kurmayı amaçlamıştır. Yurt içindeki ve yurt dışındaki yandaşları ile birlikte hareket eden bu örgüt, bağımsız Türkiye'yi uluslararası alanda birtakım güçlere bağımlı hale getirmeyi, kukla bir hükümet kurarak ülkenin kaynaklarını kullanmayı, örgüt liderini dini bir sembol olarak kutsallaştırmayı hedeflemiştir.

Türkiye'de çocuk ve gençlerin tarih kitaplarından okuyarak öğrendiği darbe kavramını gerçeğe dönüştürme planı olan 15 Temmuz kalkışması, neden-sonuç bağlamında her zaman tartışma konusu olan toplumsal hiyerarşi anlayışının biat ve itaat teması üzerine kurgulanmasının artık mümkün olamayacağını da ortaya koymuştur. Sahte gerekçeler yaratılarak bir kuşağı zehirleyen bu yapı, toplumun milli ve manevi değerleri üzerinden alternatif bir mecra olma gayreti gütmüş ancak bunda başarısız olmuştur.

Şu da bir gerçektir ki ortak yaşama arzusu; barış, huzur, güven ve istikrar üzerine kuruludur. Bu kavramların tesisi ve teminatı, hukuk devletinde tanımlanan kurumların ve demokratik toplumun ana hedefidir. Burada elde edilen kazanımlar, halk iradesinin mutlak temsili ile anlam kazanır. Bunun dışında gayri nizami ve hukuk dışı ortaya koyulan eylemler her zaman hükümsüz ve kanunsuzdur.

15 Temmuz kalkışması, hem toplumda karşılık bulmayan bir hezeyanın ürünü hem de millet iradesini gasp etmeye ve anayasal düzeni bozmaya yönelik bir terör hareketidir. Dolayısıyla temel eğitimden yükseköğretime kadar demokrasi kavramının bilimsel bir perspektifle anlatılması; çocuk ve gençlerin muhakeme yeteneğinin güçlendirilmesi ulusal eğitim politikasının ana çıktılarında birisi olmalıdır.

İnsan hayatı ve ahlakı ile eşdeğer tutulacak bir öğreti olamaz. Bu noktada şiddet, terör ve baskı yolu ile hür iradenin ya da özgün fikirlerin önü de kapatılamaz. Toplumsal sorunların çözümü, yine o toplumu oluşturan bireylerin ortak tutum ve davranışları ile bulunur. Demokratik rejimlerde siyasi partilerden Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK), fikir önderlerinden bilim dünyasına kadar her kesim bu süreçte yer alır. Buna uzlaşa denir ve siyaset yapmanın ana gayesi de bu ortamı sağlamaktır. Dolayısıyla çağdaş rejimlerde askeri vesayet, darbenin veya kalkışmanın taraftarı olmak da akıl ve mantık ile açıklanamaz.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Adalet ve Kalkınma Partisi Seçim Broşürü, 2007.

II. Resmi Yayınlar

Anadolu Ajansı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan Milleti Meydanlara Davet Etti”,
<https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-milleti-meydanlara-davet-etti/608285>
(Erişim Tarihi: 07.06.2020).

Anadolu Ajansı, “Evren ve Şahinkaya’ya Müebbet”,
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/evren-ve-sahinkayaya-muebbet/150141>
(Erişim Tarihi: 06.06.2020).

Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

III. Süreli Yayınlar

“AKP Tek Başına”, *Milliyet*, 4 Kasım 2002,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/b5Ii5N_x2F_ci2iBbo_x2B_rnfl8RQ_x3D_x3D
(Erişim Tarihi: 01.06.2020).

“Hükümetten Sert Yanıt”, *Milliyet*, 29 Nisan 2007,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/svKE1YwGAM01Vu0KW6iLpw_x3D_x3D
(Erişim Tarihi: 01.06.2020).

IV. Kitaplar

BAYRAKLI, Enes, “Almanya’nın FETÖ Politikası”, *Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu*, C.3, Kocaeli, 2017, ss. 503-512.

BON, Gustave Le, *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Selahattin Demirkan, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1976.

- DEMİR, Sertaç Timur ve ÇAĞLAR, İsmail, *FETÖ'nün 15 Temmuz Darbe Girişiminin İletişim Stratejisi*, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.
- ERDOĞAN, Recep Tayyip, *Küresel Barış Vizyonu*, Medeniyetler İttifakı Yayınları, Haz: Prof. Dr. Bekir Karlığa, İstanbul, 2012.
- İŞCAN, Mehmet Zeki, "FETÖ'nün Teolojik Arkaplanı", *Siyasi, Sosyal, Kültürel ve Dini Boyutlarıyla 15 Temmuz ve FETÖ*, Ed. İbrahim Turan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Samsun, 2018, ss. 61-83.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kronik Kitap, 31. Baskı: İstanbul, 2018.
- POLATOĞLU, Aykut, *Kamu Yönetimi Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.
- ÜNAY, Sadık ve DİLEK, Şerif, *15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası*, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.

V. Makaleler

- ERCAN, Murat, "15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkileri; İlişkilerin Gelecek Öngörüsü". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S.63, 2017, ss. 14-28.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhsbd/issue/35955/403167>
- GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.19, S.56, Türkiye, 2003, ss. 457-466.
<https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/%c4%b0smet-G%c4%b0R%c4%b0TL%c4%b0-Atat%c3%bcrk-ve-Cumhuriyet1.pdf>
- KARAGÖL, Erdal Tanas, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.2, 2016, ss. 37-49. DOI: 10.31679/adamakademi.285017.
- KOMŞUOĞLU, Ayşegül, "Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel", Bengi Yayınları, İstanbul, 2008'den akt. GÜZEL, Süleyman Çağrı, "Süleyman Demirel'in Askeri ve Sivil Bürokrasi ile İlişkileri", *e-Şarkiyat İlim Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.2, 2017, ss. 545-565.
<https://dergipark.org.tr/sarkiat/issue/30758/322082>
- ÖNDER, Meltem, "1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.28, 2014, ss. 257-280.
https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/ai/uploaded_files/file/dergi%2028/10/meltem_onder.pdf

VI. İnternet Kaynakları

Adalet ve Kalkınma Partisi Parti Programı,

<https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>

(Erişim Tarihi: 28.05.2020).

Ahaber, "Hürriyet Gazetesinin Bu Manşetini Hatırladınız Mı?",

<https://www.ahaber.com.tr/gundem/2014/08/10/hurriyet-gazetesinin-bu-mansetini-hatirladiniz-mi>

(Erişim Tarihi: 28.05.2020).

İrem Köker, "15 Temmuz Darbe Girişimi Türkiye'nin Dış Politikasını Nasıl Değiştirdi?", BBC Türkçe,

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40617746> ,

(Erişim Tarihi: 15.05.2020).

İsmet İnönü Vakfı, <http://www.ismetinonu.org.tr/akis-1960/> ,

(Erişim Tarihi: 31.05.2020).